

LEEFBAARHEIDSVISIE KLEINE KERNEN VAN OOST GELRE

Hoe kunnen we ervoor zorgen dat onze kleine kernen ook
in de toekomst leefbaar zijn?

COLOFON

Deze leefbaarheidsvisie is mede mogelijk gemaakt door de Leefbaarheidsalliantie Gelderland.
De Leefbaarheidsalliantie wordt ondersteund door de provincie Gelderland.

Redactie:

Anja van de Boer namens Spectrum.

Fotografie:

Dayenne Buijs, Marijke Domhof, Bob Lageschaar, Joris Pape, Sylvia Rietberg en Alex Vreman.

Ontwerp en illustraties:

Snorren&Baarden.

Drukwerk:

Enofprint, 's-Heerenberg.

Speciale dank gaat uit naar betrokken inwoners, dbó's en gemeente Oost Gelre.

INHOUD

1.	Inleiding	4
2.	De kleine kernen in 2017: Lieke op de fiets	6
3.	De kleine kernen en hun thema's in 2017	8
3.1.	Wonen	8
3.2.	Onderwijs	9
3.3.	Sport en verenigingsleven	9
3.4.	Ontgroening en vergrijzing	10
3.5.	Voorzieningen	10
3.6.	Werkgelegenheid	10
3.7.	Duurzaamheid	10
3.8.	Landschap	11
3.9.	Toerisme en recreatie	11
4.	Trends en ontwikkelingen	12
4.1.	Demografische factoren	12
4.2.	Economische factoren	12
4.3.	Sociale factoren	13
4.4.	Technologische factoren	13
4.5.	Ecologische factoren	13
4.6.	Politieke factoren	13
5.	Denken over de kleine kernen in 2030	14
5.1.	Kernwaarden: behouden, verduurzamen en vernieuwen door samenwerken en delen	14
5.2.	De vijf rode draden	15
5.2.1.	Passende woonruimte voor iedereen	16
5.2.2.	Een thuis voor jong en oud met geschikte (onderwijs)voorzieningen	18
5.2.3.	Zorg(en) voor elkaar	19
5.2.4.	Een groene en gastvrije omgeving met ruimte voor rust en dynamiek	20
5.2.5.	Een gezonde lokale economie	21
6.	Lieke in 2030	22
7.	Nu op weg naar 2030	24

Hoofdstuk 1.

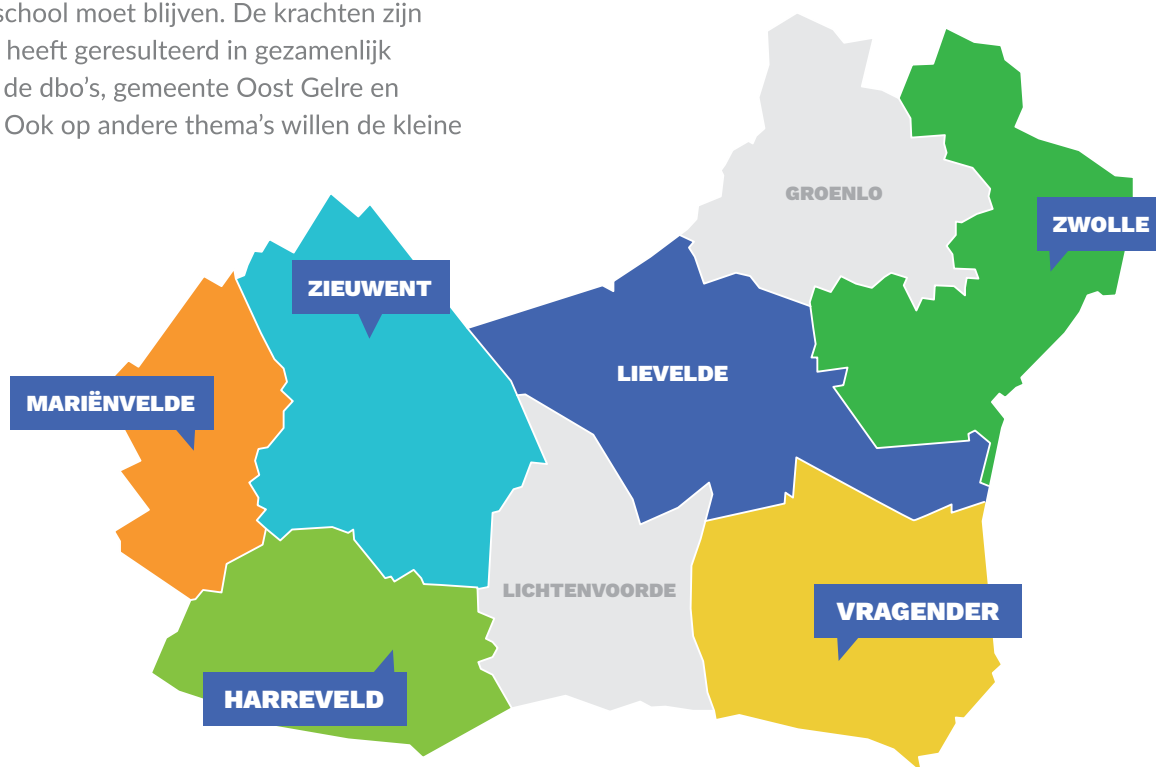
INLEIDING

De leefbaarheid van de kleine kernen in de gemeente Oost Gelre staat onder druk. De bevolkingsopbouw verandert: jongeren trekken weg en de mensen die blijven, worden steeds ouder. Daarnaast is het steeds moeilijker om voorzieningen zoals scholen, winkels en (sport)verenigingen in stand te houden. De kleine kernen Harreveld, Lievelede, Mariënveld, Vragender, Zieuwent en Zwolle willen niet afwachten, maar hebben de handen ineengeslagen. De dorpen hebben elkaar opgezocht en de vraag gesteld: Hoe kunnen we ervoor zorgen dat onze kleine kernen ook in de toekomst leefbaar zijn? Het antwoord op deze vraag is input voor het gemeentelijk beleid. De kleine kernen willen er samen met de gemeente voor zorgen dat de kleine kernen leefbaar zijn en blijven.

Aanleiding

De zes dorpsbelangenorganisaties (dbo's) zijn op verschillende thema's al met elkaar in gesprek. Vanaf april 2016 wordt er intensief samengewerkt rondom het thema onderwijs. Ze delen de visie dat in elke kern een basisschool moet blijven. De krachten zijn gebundeld wat heeft geresulteerd in gezamenlijk overleg tussen de dbo's, gemeente Oost Gelre en Paraatscholen. Ook op andere thema's willen de kleine

kernen meer samen optrekken en gelijkwaardige gesprekspartner zijn van de gemeente. Zo is het idee ontstaan om een bovendorpse leefbaarheidsvisie voor de kleine kernen op te stellen.

Doel van de leefbaarheidsvisie

De kleine kernen, goed voor 25% van de bevolking en 78% van het oppervlak van de gemeente Oost Gelre, willen met deze leefbaarheidsvisie de volgende punten bereiken:

- ✓ De leefbaarheidsvisie dient als basis voor de uitvoering van de gemeentelijke (beleids)programma's.
- ✓ Toekomstig beleid houdt rekening met het onderscheidende karakter van de kleine kernen.
- ✓ De relatie met de gemeente is gebaseerd op vertrouwen.
- ✓ Beleidsregels en bestemmingsplannen zijn dienend in plaats van beperkend.
- ✓ Gemeentelijk beleid komt in samenwerking met de kleine kernen tot stand.

Hoe is de leefbaarheidsvisie tot stand gekomen?

Er zijn verschillende thema's die voor de leefbaarheid van een dorp belangrijk en soms zelfs bepalend zijn. De leefbaarheidsalliantie van de provincie Gelderland heeft de dbo's gefaciliteerd in deze leefbaarheidsvisie aan de hand van een negental thema's: duurzaamheid, landschap, onderwijs, ontgroening en vergrijzing, sport en verenigingsleven, toerisme en recreatie, voorzieningen, werkgelegenheid en wonen. Alle thema's zijn besproken door verschillende leden van de dbo's en geïnteresseerde inwoners. De thema's onderwijs en wonen zijn meerdere malen bediscussieerd; beide zijn onlosmakelijk verbonden met de leefbaarheid van de kleine kernen.

Omdat de leefbaarheidsvisie alle inwoners van de kleine kernen vertegenwoordigt, zowel jong als oud, zijn ook jongeren actief betrokken bij de vorming van de leefbaarheidsvisie. De jongeren hebben in een aparte bijeenkomst alle negen thema's behandeld. Sprekend is dat de jongeren, net als de 'ouderen', de thema's onderwijs en wonen het meest belangrijk vinden.

Per thema en van de bijeenkomst met jongeren is vervolgens een document opgesteld. De tien documenten vormen de basis van de leefbaarheidsvisie. Daarnaast is dankbaar gebruik gemaakt van de Ruimtelijke Atlas Oost Gelre, Regiobarometer Achterhoek en trends en ontwikkelingen analyse van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten.

Leeswijzer

Deze leefbaarheidsvisie beschrijft wat voor samenleving de kleine kernen van Oost Gelre in 2030 willen zijn. We maken in hoofdstuk 2 kennis met de nog jonge Lieke. Zij laat zien hoe het leven in de kleine kernen er in 2017 uitziet. Vervolgens komen in hoofdstuk 3 de verschillende thema's aan bod. De overeenkomsten tussen de kleine kernen worden beschreven, maar ook de verschillen. In hoofdstuk 4 staan de trends en ontwikkelingen centraal die van invloed zijn op de leefbaarheid in dorpen.

Hoofdstuk 5 staat in het teken van de kernwaarden en de vijf rode draden. Zowel de kernwaarden als de rode draden komen voort uit de discussies die zijn gevoerd over de diverse thema's. Zij vatten samen hoe de leefbaarheid er in 2030 in de kleine kernen uitziet. In hoofdstuk 6 kijkt de volwassen Lieke naar de leefbare kleine kernen in 2030. Tot slot gaan we in hoofdstuk 7 op weg naar 2030. Het proces van nu tot aan 2030 komt aan de orde.

Hoofdstuk 2.

DE KLEINE KERNEN IN 2017: LIEKE OP DE FIETS

"Mam, kunnen we gaan?", roept de achtjarige Lieke ongeduldig. Ze staat met haar fiets al klaar op de oprit. Vandaag gaat ze er samen met haar moeder een dagje op uit. Ze heeft er erg naar uitgekeken. Vanmorgen was ze zelfs iets eerder wakker. "Ik moet nog even wat groenten voor oma uit de tuin halen en dan kunnen we gaan", roept haar moeder terug. Lieke mocht zelf kiezen waar ze vandaag heen wilde en ze heeft voor een fietstocht-met-leuke-stops-onderweg gekozen.

Lieke en haar moeder fietsen vanuit hun huis in Mariënveld naar Harreveld. Dit stukje kent Lieke al op haar duimpje, omdat ze heel vaak bij haar oma op bezoek gaan. Als ze aankomen fietsen, is oma haar voortuin aan het vegen. "Wat leuk dat jullie even langskomen. Hebben jullie zin om samen Rummikub te spelen?", vraagt oma. Dat wil Lieke wel. Tijdens het spelen ziet Lieke dat er bij de burens allemaal dozen naar buiten worden gesjouwd. "Wat gaan ze met al die dozen doen?", vraagt ze nieuwsgierig aan haar oma. "Mijn buurjongen gaat verhuizen. Hij is al een tijd op zoek naar een eigen huisje hier in Harreveld, maar dat is niet gelukt. Nu heeft hij een woning in Doetinchem gevonden en gaat hij daar wonen. Ik ga hem wel missen, in de zomer hielp hij me vaak in de tuin", legt oma uit.

Mariënveld

Harreveld

Als het spel afgelopen is, gaan Lieke en haar moeder op weg richting Vragender. Bij Beneman stoppen ze voor een lunch. Op het terras is naast een groep wandelaars nog een plekje vrij. Lieke hoort aan het accent van de wandelaars dat ze niet uit de buurt komen. Ze praten over de natuur en de boerderijen die ze zo mooi vinden.

Vragender

Naar de volgende stop heeft Lieke het meest uitgekeken: de kermis in Zwolle. Als er in Mariënveld kermis is, mag Lieke daar elke dag even naar toe.

Zwolle

Dat ze nu ook naar Zwolle mag, voelt als een feestje. De muziek van de kermis kan ze al van ver horen, dat maakt het fietsen nog leuker. Er zijn best veel mensen op de kermis. Ze kunnen jammer genoeg niet heel lang blijven. “We moeten wel op tijd thuis zijn voor het eten, want vanavond heb ik nog een vergadering over de bovendorpse visie op leefbaarheid en die wil ik niet missen”, zegt moeder. “Wat is een visie op leefbaarheid?”, vraagt Lieke. Haar moeder legt uit dat de mensen uit de zes dorpen waar ze vandaag komen aan de toekomst willen werken. Dat ze gaan bespreken hoe ze er samen voor kunnen zorgen dat het ook over tien of twintig jaar nog fijn is om in de dorpen te wonen. “Zodat jij ook met veel plezier in Mariënveld kunt blijven wonen als je dat wilt”, legt moeder uit.

Lievelde

Ze gaan op weg naar Lievelde. Lieke wil daar graag naar het schoolplein, omdat ze daar zoveel verschillende speeltoestellen hebben. Als ze er aankomen, zijn er ook andere kinderen aan het spelen en zitten er wat ouders op het schoolplein. Op speeltoestellen kan Lieke zich met gemak uren vermaken.

Zieuwent

“Waar gaan we nu naar toe?”, Lieke is vergeten wat ze in Zieuwent zouden gaan doen. “We gaan naar de kerk”, vertelt moeder. “Daar kunnen we een kaarsje aansteken en even uitrusten.” Op weg naar de kerk ruikt het heerlijk naar gras. De boeren hebben net gemaaid. Lieke vindt het fijn om in de kerk te komen. Het is er altijd zo rustig en de ramen zijn zo ontzettend mooi. Lieke raakt niet uitgekeken. “Die vind ik het mooist”, zegt Lieke als ze naar een van de vele schilderijen wijst.

Mariënveld

Het begint flink te waaien. De laatste kilometers wordt Lieke door haar moeder geduwd. Als ze in Mariënveld komen, ziet Lieke nog een paar vriendinnetjes van school samen spelen. Ze zwaaien naar elkaar en Lieke fietst met een voldaan gevoel naar huis. Wat een heerlijke dag!

Hoofdstuk 3.

DE KLEINE KERNEN EN HUN THEMA'S IN 2017

In de gesprekken met de bewoners van de kleine kernen in Oost Gelre zijn de negen thema's besproken. Dit hoofdstuk geeft weer hoe deze thema's op dit moment spelen in de kernen: welke kwesties ervaart men binnen elk thema?

3.1. Wonen

Tijdens alle bijeenkomsten blijkt dat bewoners het thema wonen hoog op de agenda hebben staan. Ze ervaren dat er in alle zes de kleine kernen onvoldoende woonruimte beschikbaar is voor met name jongeren tussen de 20 en 30 jaar, die in hun geboortedorp willen blijven wonen. Als jongeren in de Achterhoek blijven, willen ze vaak wonen in het dorp waar ze ook opgegroeid zijn. Er zijn echter bijzonder weinig huur- en koopmogelijkheden in de kleine kernen. Als er wel huurwoningen zijn, dan gaan de jongeren uit het eigen dorp niet voor. Bij de woningtoewijzing wordt namelijk niet gekeken naar binding met het dorp via geboorte of verenigingsleven. En omdat jongeren vaak nog geen zekerheid hebben over hun inkomen en relatie, is een woning kopen bijna onmogelijk.

Veel jongeren besluiten dan noodgedwongen om elders te gaan (samen)wonen, omdat zij in hun eigen

dorp geen betaalbare woning kunnen vinden. Naast de jongeren die vertrekken door studie, verlaten zodoende ook de andere jongeren de kleine kernen vanwege gebrek aan passende woonruimte. Hierdoor dreigt deze nieuwe generatie, onmisbaar voor de balans in de bevolkingsopbouw, uit de dorpen te verdwijnen.

Tegelijk wonen veel oudere bewoners eigenlijk te groot; ze bezitten een groot huis met grote tuin. Het lukt deze ouderen vaak niet om de grote woning te verkopen en kleiner te gaan wonen, terwijl ze dit wel graag willen. De kleine kernen missen dus ook beschikbare kleine, luxe seniorenwoningen.

“It takes a village to raise a child”

3.2. Onderwijs

De kinderen die in de zes kleine kernen wonen, kunnen nog in hun eigen dorp basisonderwijs volgen. In elke kleine kern is een basisschool gevestigd. Voor middelbaar en hoger onderwijs moeten de jongeren over de dorpsgrenzen heen.

“It takes a village to raise a child”, is een oud Afrikaans gezegde waarmee de inwoners van de kleine kernen bedoelen dat bij het opvoeden en leren van kinderen vele mensen in de directe omgeving betrokken zijn. Behalve ouders hebben vriendjes, ouders van vriendjes, leerkrachten, familie, dorpsbewoners, trainers en leidsters van kinderopvang allemaal invloed op de ontwikkeling van en de zorg voor kinderen. Kinderen leren van en met elkaar als ze samen worden onderwezen in dezelfde leer- en leefgemeenschap. Zo ontwikkelen ze zich tot volwaardige burgers met een actieve deelname in de maatschappij. Veilig opgroeien doe je in een dorp of gemeenschap. Goed onderwijs in iedere kleine kern is dan ook een actueel en belangrijk thema.

3.3. Sport en verenigingsleven

Voor een gezond sport en verenigingsleven is een gezonde bevolkingssamenstelling belangrijk. Elke (sport) vereniging heeft namelijk een bestuur en actieve leden nodig. Het vinden van bestuursleden is niet voor elke vereniging even makkelijk. Voor werkgroepen of commissies is het wel eenvoudiger mensen te vinden die hun steentje willen bijdragen. Maar bij de meeste verenigingen is de terugloop van jeugdige leden begonnen. Deze terugloop maakt het voortbestaan van de verenigingen onzeker.

Er zijn verenigingen die al samenwerken om zo het niveau van de (sport)vereniging hoog te houden en doorgroei van talent mogelijk te maken. De voetbal- en volleybalverenigingen van Harreveld en Mariënveld werken samen. In Lieveelde en Vragender werken de twee voetbalverenigingen samen. In de kernen Zieuwent en Mariënveld is een gezamenlijke schutterij en harmonie gevestigd. Ook Harreveld sluit bij deze harmonie aan als het gaat om jeugdigen.

3.4. Ontgroening en vergrijzing

Veel jongeren trekken weg uit de kleine kernen voor studie of omdat ze geen passende woonruimte kunnen vinden in hun geboortedorp. Tegelijk neemt het aantal oudere mensen toe; zij willen graag zo lang mogelijk in hun eigen dorp blijven wonen en daarnaast moeten ze ook lang op zichzelf blijven wonen. Om dat mogelijk te maken, is er voor hen steeds meer zorg nodig. De vraag naar zorg voor de groeiende groep ouderen is zodoende groot.

3.5. Voorzieningen

Er zijn diverse voorzieningen in de kleine kernen aanwezig. Zo beschikt elke kern over basisonderwijs en een verenigingsleven. Een volledige opsomming van de voorzieningen laten we achterwege. Glasvezel ontbreekt in de kleine kernen en mobiele bereikbaarheid is niet gegarandeerd. De kleine kernen delen de overtuiging dat voorzieningen in een kern belangrijk zijn en dat voorzieningen moeten passen bij de inwoners uit de kern.

3.6. Werkgelegenheid

Een groot deel van de inwoners werkt buiten de kleine kernen. Thuiswerken is voor de mensen in het buitengebied en in Zwolle door een slecht werkende internetverbinding haast niet mogelijk. In het buitengebied zijn volop agrarische bedrijven en ondernemingen gevestigd. Ook zij zijn afhankelijk van hun aansluiting op de digitale snelweg.

3.7. Duurzaamheid

Er is toenemende belangstelling voor duurzaamheid in de kleine kernen. Voor duurzaam bouwen, energie opwekken, maar zeker ook duurzaam ondernemen. In de kleine kernen zijn verschillende initiatieven op het gebied van duurzaamheid. Zo bestaat er in Zieuwent bijvoorbeeld de energiecoöperatie Zonnig Zieuwent, waarvan inwoners persoonlijk rendement en maatschappelijke projecten in Zieuwent een deel van de winst ontvangen. In Vragender is de school stroomneutraal en maakt het Vragender Coöperatief Energie Neutraal inwoners bewust van het belang van duurzame energie. Het dorps huis en de school in Harreveld zijn eveneens energieneutraal.

3.8. Landschap

Het landschap van Oost Gelre kenmerkt zich als coulisselandschap. De beplanting bestaat vooral uit houtwallen en heggen. Het grootste deel van het land is in bezit van veelal agrarisch ondernemers. Via 'kerkepaden' kunnen mensen zich tussen de weilanden door bewegen.

3.9. Toerisme en recreatie

De rust en prachtige natuur trekken toeristen naar de kleine kernen. Er zijn verschillende wandel-, fiets- en kerkepaden die de kleine kernen met elkaar verbinden. Er zijn daarnaast verschillende historische gebouwen en mooie plekken die voor toeristen aantrekkelijk zijn om te bezoeken. In Vragender is een molen en het

Vragenderveen. In Lieveelde het openluchtmuseum Erve Kots en in Zieuwent trekt de kerk toeristen. De Tolhut in Mariënveld is geliefd bij toeristen evenals de leemputten in Zwolle en de molen van Harreveld. Ook trekt de Zwarte Cross jaarlijks vele toeristen naar het gebied.

Hoofdstuk 4.

TRENDS EN ONTWIKKELINGEN

De kwesties die de bewoners in de kleine kernen ervaren, hebben in veel gevallen te maken met trends en ontwikkelingen die in de Achterhoek (en soms landelijk) gaande zijn. Aan de hand van de DESTEP-factoren bespreken we in dit hoofdstuk deze invloeden. DESTEP staat voor demografische, economische, sociale, technologische, ecologische en politieke factoren.

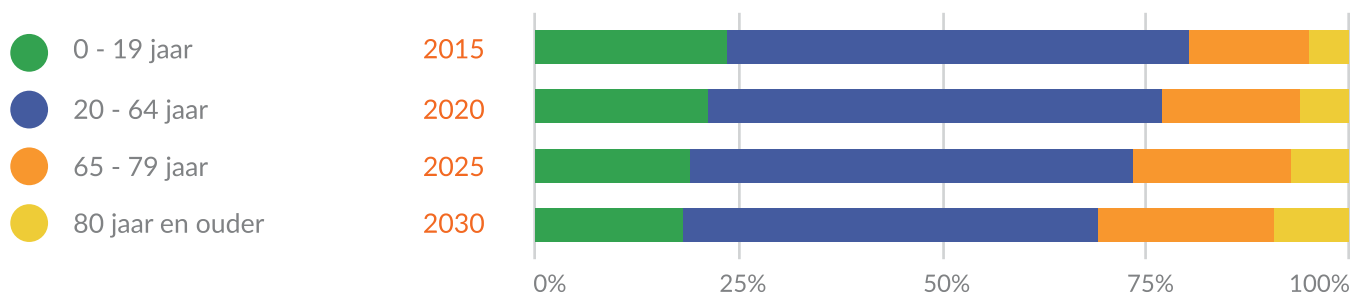
4.1. Demografische factoren

De Achterhoek heeft al enkele jaren te maken met een daling van het aantal inwoners. Bovendien is er sprake van ontgroening en vergrijzing: het aantal jongeren daalt en het aantal ouderen neemt toe.

De balans in leeftijdsopbouw verschuift en het is voor de kleine kernen van belang om jongeren in de dorpen te behouden. Zonder jongeren en jonge gezinnen komt er geen aanwas en raakt de bevolkingsopbouw in sterke disbalans.

Het aantal huishoudens zal in de regio Achterhoek tot 2025 nog toenemen waarna er direct een sterke daling wordt ingezet richting 2040. Het aantal eenpersoonshuishoudens neemt toe en het aantal meerpersoonshuishoudens neemt af. Dit heeft invloed op het benodigde aantal woningen en op de beschikbare woonvormen.

De verwachte leeftijdsopbouw voor de gemeente Oost-Gelre

4.2. Economische factoren

In de Achterhoek is de meeste werkgelegenheid in de (maak)industrie¹, gezondheidszorg en detailhandel/ autohandel. De Achterhoek is zich als Smart Industry-regio economisch steeds meer aan het profileren op de clusters metaal en agrofood, beide gerelateerd aan de maakindustrie. Voor de kleine kernen is voldoende werkgelegenheid sterk bepalend voor de leefbaarheid: het hebben van werk is voor mensen de belangrijkste reden om ergens te blijven wonen of naartoe te verhuizen.

De kleine kernen liggen dichtbij de Nederlands-Duitse grens. Duitsland biedt mogelijkheden voor ondernemers en werknemers. Het beheersen van de Duitse taal is daarbij onmisbaar. Het onderwijs biedt dan ook in toenemende mate Duitse taallessen aan.

¹ Onder de maakindustrie wordt verstaan: metaalbewerking, elektrotechniek, machinebouw, kunststof- en rubberproductie, transportmiddelenproductie en papierproductie.

4.3. Sociale factoren

Zorg en ondersteuning zal in de Achterhoek vaker dichtbij of aan huis verleend worden. Ouderen blijven langer thuis wonen in plaats van naar een verpleeghuis/ bejaardenhuis te gaan, waardoor juist ook de zwaardere zorg aan huis stijgt. Dit vraagt ook van de kleine kernen passende inzet van zorg en ondersteuning, zodat mensen langer thuis in hun dorp kunnen blijven wonen.

Toenemend gebruik van internet en social media maakt steeds meer informatie transparant en maakt inwoners steeds mondiger. Dit leidt ertoe dat politiek steeds interactiever wordt en er meer controle op besluitvorming plaatsvindt. Ook inwoners weten elkaar makkelijker te vinden in online platforms en nieuwe communities². Deze online communities lijken ook de offline contacten in buurten te versterken.

4.4. Technologische factoren

De agrarisch ondernemers zijn in de Achterhoek aan het moderniseren. Er is sprake van automatisering en van schaalvergroting. Het aantal bedrijven daalt, maar de omvang van de bedrijven neemt toe. De verwachting is dat er tot aan 2030 tussen de 27% en 40% van de agrarische en loonwerkbedrijven gaat stoppen in Gelderland. Dit betekent dat er in het buitengebied een fors aantal stallen leeg komt te staan.

De Achterhoek profileert zich als Smart Industry-regio, zowel in de maakindustrie, landbouw als in de dienstverlenende sector. Door bijvoorbeeld gebruik te maken van domotica in en om huis, kan voor ouderen en hulpbehoevenden de mogelijkheid worden gecreëerd om zo langer zelfstandig en veilig te kunnen wonen.

Steeds meer overheidsdiensten zijn digitaal bereikbaar. De overheid heeft als doelstelling dat in 2017 inwoners al haar zaken met de overheid digitaal kan regelen. Voor de kleine kernen is een goed werkende digitale infrastructuur dan ook onmisbaar.

4.5. Ecologische factoren

De consumptie van (biologische) streekproducten groeit. Er is steeds meer aandacht voor de herkomst van eten en drinken. Voor de agrarisch ondernemers in Oost Gelre ligt er de uitdaging om zich te blijven onderscheiden met hun producten.

4.6. Politieke factoren

De relatie tussen inwoners en de overheid verandert, waarbij de inwoners steeds meer initiatief nemen. Hierbij neemt de overheid steeds meer een faciliterende positie in. Vanuit een versobering van collectieve voorzieningen wordt ook vanuit de politiek meer beroep gedaan op de eigen kracht van inwoners om meer ondersteuning binnen het eigen netwerk (familie, buurt en mantelzorgers) te zoeken.

² In een community zijn mensen met een gezamenlijk doel, interesse of ideeën verbonden, én communiceren of werken samen met elkaar om samen meer te weten of te kunnen dan ieder afzonderlijk.

Hoofdstuk 5.

DENKEN OVER DE KLEINE KERNEN IN 2030

Tijdens de bijeenkomsten zijn veel ideeën, mogelijkheden en initiatieven geuit over hoe de kleine kernen er in 2030 uit zouden moeten zien. Reageren op de ontwikkelingen en veranderingen willen de bewoners door zowel te behouden en te verduurzamen maar zeker door te vernieuwen. Samenwerken en delen zien zij als de manieren om dat te bewerkstelligen. Dit hoofdstuk gaat eerst in op deze kernwaarden en beschrijft daarna vijf rode draden. Deze vijf rode draden zijn van de verschillende thema's afgeleid en geven weer wat de vitale, leefbare kleine kernen in 2030 kenmerkt en wat daaraan gaat bijdragen.

5.1. Kernwaarden: behouden, verduurzamen en vernieuwen door samenwerken en delen

Uit alles wat er gezegd en geschreven is over de verschillende thema's in 2017 zijn de kernwaarden gefilterd. Er zijn drie doelen: behouden, verduurzamen en vernieuwen. Deze doelen willen de kleine kernen bereiken door samen te werken en te delen.

De voorzieningen in de kernen vormen de basis voor de leefbaarheid in de kernen. Elk dorp heeft eigen basisonderwijs en (sport)verenigingen. Daarnaast zijn er in een aantal kernen winkels, restaurants, dorpshuizen, inloopvoorzieningen, kerken, jeugdvoorzieningen, medische voorzieningen, zwembaden en openbaar vervoer. Ook zijn er diverse evenementen in de kleine kernen gaande zoals kermissen en dorpsfeesten. De kleine kernen willen graag **behouden** wat er in 2017 is en vanuit die basis verder bouwen aan leefbaarheid.

Een toekomstbestendige leefomgeving creëren gaat hand in hand met het continu meegaan met technologische ontwikkelingen. Aanleg van glasvezel maakt ook in het buitengebied en Zwolle thuiswerken mogelijk, evenals het online inkopen of ontvangen van diensten. En er is meer mogelijk. Door duurzaam energie op te wekken wordt bijgedragen aan een toekomstbestendige leefomgeving. Daarnaast is het nodig om woningen te **verduurzamen**. Dit kan door het aanpassen (splitsen of verbouwen) van woningen, zodat het aantal woonmogelijkheden toeneemt. Maar ook door nieuwbouw of gebruik van verplaatsbare woningen (woonunits of tiny houses).

De kleine kernen bouwen verder aan leefbaarheid en zien kansen voor vernieuwing. Zo is er aandacht voor

verschillende nieuwe vormen van wonen: woonhuizen opsplitsen, mantelzorgvriendelijke woningen, verplaatsbare woningen, 'Maxhuizen' en woningen waar meerdere huishoudens (boven of naast elkaar) kunnen samenwonen. Ook is er een frisse blik als het gaat om het behoud van het verenigingsleven. Daarbij zijn verschillende mogelijkheden om te **vernieuwen**, zodat iedereen die wil ook kan sporten en ontspannen.

De inwoners bouwen actief aan leefbare kleine kernen. Er is veel kennis, kracht en kunde aanwezig en dit willen de inwoners bundelen, zodat ze samen sterk staan. Samenwerken is soms spannend en niet altijd even makkelijk. Het wederzijds vertrouwen moet groeien, zeker als er meer centraal georganiseerd wordt. Omdat een gezamenlijk doel wordt nagestreefd, zal de kracht van de kleine kernen door **samenwerken** versterkt worden.

De kleine kernen delen zowel binnen de dorpen als bovendorps meer. Bijvoorbeeld het delen van een leegstaand pand door meerdere kleine bedrijven, maar ook het delen van de schoonheid van natuur en streekproducten met toeristen. De kleine kernen zijn trots op hun leefomgeving en willen dat anderen hier ook van kunnen genieten. **Delen** betekent ook het vergroten van leefbaarheid. Denk aan multifunctionele gebouwen waarin voorzieningen zich vestigen en waar het mogelijk is elkaar te ontmoeten, te werken, te leren, te ontspannen, te sporten en zorg te ontvangen.

5.2. De vijf rode draden

De verschillende thema's die besproken zijn, staan met elkaar in verbinding. In het discussiëren in 2017 over de toekomst van de kleine kernen, zijn een vijftal rode draden sterk naar voren gekomen.

Het gaat om de volgende rode draden:

DE 5 RODE DRADEN

- 1 Passende woonruimte voor iedereen
- 2 Een thuis voor jong en oud met geschikte (onderwijs)voorzieningen
- 3 Zorg(en) voor en met elkaar
- 4 Een groene en gastvrije omgeving met ruimte voor rust en dynamiek
- 5 Een gezonde lokale economie

5.2.1. Passende woonruimte voor iedereen

De kleine kernen onderscheiden zich door een sterke cohesie. Zowel jongeren als ouderen voelen zich sterk verbonden met hun dorp. De vriendengroepen van jongeren zorgen er bijvoorbeeld voor dat jongeren graag in hun (geboorte)dorp willen blijven wonen.

Het uitgangspunt van de kleine kernen is dat iedereen die ergens wil wonen daar ook moet kunnen wonen. Dit uitgangspunt versterkt de stabiele bevolkingsopbouw. Jong, oud, alleen- of samenwonend. Iedereen moet kunnen 'wonen naar behoefte'. Er moeten voldoende huurwoningen beschikbaar zijn, zodat doorstroom mogelijk is. En het aantal woonmogelijkheden moet toenemen, waarbij het gaat om levensloopbestendige kleine woningen/appartementen.

Daarbij moet, behalve naar nieuwbouw, ook nadrukkelijk gekeken worden naar innovatieve oplossingen. Het slim en creatief splitsen van grote (koop)woningen is zo'n innovatie, die meerdere voordelen biedt. Een koopwoning kan zo bijvoorbeeld gedeeld worden door jongeren en ouderen. Ouderen wonen zo niet alleen, zodat vereenzaming wordt voorkomen. Bovendien kunnen zij zo nodig oppassen

op (kleine) kinderen van de jongeren.

Vernieuwend is ook om een grote woning op te delen in appartementen met een (gezamenlijke) bedrijfsruimte. Dit kan bijvoorbeeld in de vorm van een wooncoöperatie waarbij het dorp zelf de regie houdt. Daarnaast kunnen tijdelijke of zelfs verplaatsbare woningen voorzien in de behoefte aan woonruimte.

Voorop staat dat er continu voldoende wooncontingent beschikbaar is om de jongeren, gezinnen en ouderen uit de dorpen zelf een woning te kunnen bieden. Er is daarom behoefte aan een gezamenlijk programma zodat vraag en aanbod van woonruimte continu in beeld is. Waar mogelijk wordt er gerenoveerd en vernieuwd. Indien nodig komt er nieuwbouw. "Innoveren, transformeren en herbestemmen" staan centraal als het gaat om het hebben van passende woonruimte voor iedereen. De uitkomsten vormen de input voor woonbeleid, c.q. aanpassing van de woonvisie door de gemeente Oost Gelre en planontwikkeling investeerders (projectontwikkelaars, Woningcorporaties, particulieren/CPO, lokale corporaties).

Er zijn verschillende ideeën genoemd die mogelijk bijdragen aan passende woonruimte voor iedereen.

- ✓ Voldoende kavelvoorraad in alle kernen.
- ✓ Passende woningen creëren voor ouderen, zoals bijvoorbeeld een Maxhuis.
- ✓ Onderzoeken of er in een tijdelijke, verplaatsbare woning gewoond kan worden.
- ✓ Jaarlijks de leegstand van woningen bijhouden.
- ✓ Onderzoeken waarom woningsplitsing en het realiseren van mantelzorgwoningen ingewikkeld is.
- ✓ Continue behoeftepeiling ten behoeve van het woonprogramma in de kleine kernen.
- ✓ Onderzoeken of de bestemmingsplanwijziging van agrarische en andersoortige bedrijven naar wonen stagneert door regelgeving en hoge kosten.
- ✓ Een wooncoöperatie waarbij de inwoners de regie hebben en houden.
- ✓ Aantal woonmogelijkheden laten groeien door het splitsen van woningen, gebruik van tijdelijke woningen en nieuwbouw.
- ✓ Lage grondprijzen: een lagere kavelprijs in de kleine kernen in vergelijking met de grote kernen. En daarnaast ook lagere grondprijzen voor starters.

Net als Lichtenvoorde en Groenlo dienen de kleine kernen bouwkvavels en/ of herontwikkelingslocaties ter beschikking te hebben om de behoefte aan passende woonruimte in te vullen. Dit geldt met name voor jongeren/ starters en senioren. De gemeente dient hierin een actief beleid te voeren.

Voor wat betreft het wooncontingent mogen er tot 2025 naar verwachting 300 wooncontingenten bijkomen in heel Oost Gelre. De kleine kernen, inclusief buitengebied, hebben circa 7200 inwoners (totaal aantal inwoners van Oost Gelre is ongeveer 30.000). Op basis van evenredigheid moeten in elk geval 75 wooncontingenten beschikbaar zijn voor de kleine kernen, welke onderling uitwisselbaar zijn. Daarnaast vergt het buitengebied in verband met het groot aantal stoppende agrariërs extra aandacht om verpaupering te voorkomen en het buitengebied ook leefbaar en aantrekkelijk te houden. Hiervoor is een extra reservering nodig van 25 wooncontingenten. Dit zal hard nodig zijn om het Vrijkomende Agrarische Bedrijfsbebouwingsbeleid (rood voor rood/ functiewijziging, splitsing) vorm te geven, waarbij het ook mogelijk moet zijn om te salderen of te verplaatsen. Splitsen van (woon)boerderijen welke feitelijk al twee wooneenheden zijn, maar volgens bestemmingsplan maar één woning is (zogenaamde 'inwoning'), mag niet ten koste gaan van contingent.

Dit zijn immers geregistreerde woningen/ adressen: zie buurgemeenten Aalten en Berkelland.

Het huuraanbod in de kleine kernen is beperkt en de binding van zowel jong als oud met de kleine kernen is groot. Bij verkoop van een eigen woning moet een tijdelijke huurvorm beschikbaar zijn, te denken valt aan een schuifwoning, wisselwoning of flexwoning. Door tijdelijke huurvormen te faciliteren hoeft er niet uitgeweken te worden naar recreatieparken.

5.2.2. Een thuis voor jong en oud met geschikte (onderwijs)voorzieningen

Om levenslang in een van de kleine kernen te kunnen blijven wonen, is meer nodig dan passende woonruimte. Zo willen de kleine kernen van Oost Gelre in elke dorpskern basisonderwijs behouden. Onderwijs is het hart van een leefomgeving en dit moet blijven kloppen. Het onderwijs moet inclusief zijn, dat wil zeggen beschikbaar zijn voor zoveel mogelijk kinderen uit de gemeenschap. Maatwerk voor elk kind, met zo veel mogelijk gelijke behandeling en toegangsrechten. Door in elke kern basisonderwijs te bieden, wordt onnodig leerlingenvervoer naar gymles en de kosten daarvan voorkomen. Om van en naar school te kunnen fietsen is er blijvende aandacht voor veilige fietsroutes.

De kwaliteit van het onderwijs moet goed zijn. De verantwoordelijkheid daarvoor ligt voor Zwolle bij Deltascholen en voor de andere kleine kernen bij Paraatscholen. Op het moment dat de kwaliteit van het (didactisch) onderwijs in een dorp echt onder druk komt te staan, moet natuurlijk worden gezocht naar oplossingen. De verschillende belanghebbende partijen (Paraatscholen/dbo/gemeente) zullen dan ook structureel en actief moeten monitoren hoe gezond het kwadrant van de onderwijskwaliteit is (onderwijs-personeel-betaalbaarheid-innovatie) en indien nodig tijdig actie ondernemen en oplossingen aandragen indien dit gezonde kwadrant op één of meerdere punten bedreigd wordt.

Jaarlijks vindt tussen Paraatscholen en de dbos een gesprek plaats over het verbreden en verrijken van het onderwijsprogramma en de buitenschoolse activiteiten. Deze gesprekken dragen bij aan de kwaliteit van het onderwijs en aan de bovendorpse samenwerking.

Verder heeft iedereen recht op sport en ontspanning. De (sport)verenigingen moeten dan ook blijven bestaan. Wel is er noodzaak om meer en intensiever samen te werken, zodat het aanbod aansluit op de vraag van zowel jong als oud. Samenwerking is ook nodig om het niveau van de (sport)vereniging hoog te houden en doorgroei van talent mogelijk te maken. Daarnaast biedt samenwerken de mogelijkheid voor de kleinere (sport)verenigingen om te blijven bestaan, doordat bijvoorbeeld bestuurstaken in goed en continu overleg worden uitgevoerd door een grotere vereniging.

Om de kleine kernen aantrekkelijk te houden voor de inwoners, is het tevens van belang dat er in elke kern een multifunctioneel gebouw is waarin verschillende voorzieningen zich vestigen. In deze multifunctionele gebouwen is het mogelijk elkaar te ontmoeten, te werken, te leren, te ontspannen, te sporten en zorg te ontvangen. Niet alle voorzieningen zijn voor elke kern haalbaar, maar wel belangrijk. Er moet bovendorps een zekere balans zijn, waarbij de verschillende soorten voorzieningen zich verspreid over de kleine kernen vestigen.

Ten slotte moet ieder die dat wil, zijn of haar leven kunnen voltooien in de eigen, vertrouwde omgeving. Het liefst in de eigen woning, maar als er meer zorg nodig is dan moet die (professionele) zorg vanuit de kernen komen. De kleine kernen willen dan ook betaalbare 24 uurszorg in elke kern bieden. Zo kunnen mensen in hun eigen omgeving blijven wonen. Een mogelijke woonvorm van 24 uurszorg is een 'Maxhuis'.

Er zijn verschillende ideeën genoemd die mogelijk bijdragen aan een gemeenschap waarin inwoners zich thuis voelen en geschikte (onderwijs)voorzieningen zijn.

- ✓ Stage- en studiemogelijkheden voor jongeren in de buurt creëren.
- ✓ Gezamenlijk optrekken rondom vervoer. Het deelconcepten Mobiel Gedeeld is daarvan een voorbeeld.
- ✓ Een kluisjesplaats maken waar op internet bestelde goederen kunnen worden afgehaald.
- ✓ Meer in projectstructuur werken bij (sport)verenigingen.
- ✓ Het combineren van lidmaatschappen van (sport)verenigingen.
- ✓ Inventariseren van mogelijke samenwerking in het onderwijs.
- ✓ De markt is van toegevoegde waarde, waar geen winkelveorziening is.

5.2.3. Zorg(en) voor en met elkaar

In de kleine kernen is naoberschap heel vanzelfsprekend. Mensen kennen elkaar en hebben onderling goed contact. Omzien naar elkaar is een tweede natuur en dat blijft ook zo. Er wordt van inwoners steeds meer verwacht. De inwoners van de kleine kernen herkennen zich in de uitspraak: "Als je er voor kiest in een dorp te wonen, mag je er ook iets voor doen". De verantwoordelijkheid van eigen inzet bij het zorgen voor elkaar in het dorp wordt gevoeld en ook genomen. Daarbij moet er wel voldoende (professionele) ondersteuning zijn, zodat (mantel) zorgers hun zorg kunnen blijven volhouden. Zeker met het toenemend aantal ouderen moet de balans van draagkracht en -last in evenwicht zijn.

Een poule met vrijwilligers en mantelzorgers kan helpen de inzet van inwoners in balans te houden. In 2030 hebben de kleine kernen een platform waar hulpvragen en aanbod bij elkaar komen. Hulpvragen kunnen via dit platform snel en efficiënt opgelost worden. De kleine kernen gaan mee met de technologische ontwikkelingen, zodat ondersteuning niet alleen fysiek maar ook op afstand gegeven kan worden.

Er zijn verschillende ideeën genoemd die mogelijk bijdragen aan zorg(en) voor en met elkaar

- ✓ Een doorontwikkeling van digitale en fysieke ruilmarkt van diensten: www.koopplein.nl.
- ✓ Vraag en aanbod platform verder ontwikkelen waar je een (hulp)vraag op kunt zetten: www.sameninoostgelre.nl.
- ✓ Multifunctioneel gebouw in elke kern waarin diverse zorgverleners gevestigd zijn, zoals arts, fysio en thuiszorg.
- ✓ Inloopvoorziening in elke kern.
- ✓ Voldoende AED's in elke kern.

5.2.4. Een groene en gastvrije omgeving met ruimte voor rust en dynamiek

De kleine kernen willen het agrarische karakter en schoonheid van hun gebied graag behouden en delen met toeristen. Elke kern heeft zijn eigen aantrekkingskracht en gezamenlijk willen de kleine kernen de trek van toeristen vergroten. Agrarisch ondernemers maken bij hun werkzaamheden steeds de afweging tussen landbouw en toerisme: hoe zorgen we voor een gezond functionerend bedrijf en aantrekkelijke omgeving.

Zolang er toeristen naar de kleine kernen komen, zal het gebied ook voor ondernemers en ondernemende inwoners aantrekkelijk blijven. De kleine kernen organiseren regionaal festivals en smaakfestijnen die grote bekendheid genieten. Ook groeit het eco- en agrotourisme in de kleine kernen.

De kleine kernen zijn uitermate geschikt voor mensen die willen onthaasten. De kleine kernen willen goed onderhouden wandel- en fietsroutes, zodat inwoners en gasten van de natuur kunnen genieten. Oost Gelre is (onderdeel) van de tuin van Nederland en dat mag heel Nederland weten. Naast prachtige, groene natuur willen de kleine kernen verder samen verkennen wat ze aan toeristen te bieden hebben.

Karakteristieke festivals, zoals de Zwarte Cross, hebben een nationale aantrekkingskracht. De kleine kernen willen vaker dergelijke evenementen organiseren, zodat ze er allen van profiteren.

Er zijn verschillende ideeën genoemd die mogelijk bijdragen aan een groene en gastvrije omgeving met ruimte voor rust en dynamiek.

- ✓ Karakteristieke festivals en evenementen (zoals bijvoorbeeld de Zwarte Cross).
- ✓ Smaakfestijn met gezonde en eerlijke streekproducten.
- ✓ Oude boerderijen ombouwen zodat er chalets en mogelijkheden voor bijvoorbeeld glamping (glamorous camping) ontstaan.
- ✓ Agrotourisme: wandelen over erven en recreëren en verblijven op boerderijen.
- ✓ Inwoners betalen bijenlinten en grondeigenaren zaaien de bijenlinten en houden deze bij.
- ✓ Agrarische ondernemers zorgen voor koeien in de wei en een aantrekkelijk en beleefbaar landschap. De toeristenbelasting gaat (ook) naar de grondeigenaren.
- ✓ Agrarische ondernemers experimenteren met agrarische innovaties, zoals koeientuinen.

5.2.5.

Een gezonde lokale economie

Om in de kleine kernen te kunnen werken moet overal glasvezel aangelegd zijn en moeten de kleine kernen ook goed bereikbaar zijn voor (groter) vrachtverkeer. Meegaan met de technologische ontwikkelingen zorgt ervoor dat er flexibel gewerkt kan worden. Om aantrekkelijk te blijven voor ondernemers, is er naast glasvezel ook ruimte en samenwerking nodig. Leegstaande gebouwen kunnen een broedplaats worden voor kleine, innovatieve bedrijvigheid, mits er flexibel met bestemmingsplannen wordt omgegaan. Bestemmingsplannen faciliteren daarom innovatie en de lokale economie. De kleine kernen willen meer combineren en samenwerken, zodat steeds meer en nieuwe (werk)kansen worden benut.

Landbouw blijft een belangrijk onderdeel van de economie in de kleine kernen. Een deel van de agrarische bedrijven neemt in omvang toe en andere stoppen. De agrarische bedrijven die leeg komen te staan moeten de ruimte krijgen voor andere bestemmingen. Zodat die ruimten kunnen blijven functioneren en op een nieuwe manier bijdragen aan de lokale economie.

Ondernemers weten van elkaar welk aanbod er lokaal is en maken dit ook zichtbaar. Ze versterken elkaar en vinden elkaar in gezamenlijk ondernemerschap.

Er zijn verschillende ideeën genoemd die mogelijk bijdragen aan een gezonde lokale economie.

- ✓ Een aantal kleinere banen samenvoegen tot een baan of iemand een klein dienstverband geven naast een bestaande baan.
- ✓ Opwaarderen van de A18/ N18, waarbij oog blijft voor de verbinding met en tussen de kleine kernen.
- ✓ Een app die routes naar ondernemingen in de regio voor groot/ zwaar verkeer toont.
- ✓ Een plaatselijke loonwerker inschakelen voor plaatselijk werk zoals het bermonderhoud.
- ✓ Promotie van de kleine kernen, zodat het voordeel van leven en werken in de kleine kernen meer zichtbaar wordt.
- ✓ Overzicht van lokale ondernemingen.
- ✓ Herbestemmen voor oude boerderijen voor economische mogelijkheden, zoals bijvoorbeeld een bedrijfsverzamelgebouw of maakbedrijven.

Hoofdstuk 6.

LIEKE IN 2030

“

“Bijna vijftien jaar geleden vertelde mijn moeder me tijdens een fietstocht over de bovendorpse visie op leefbaarheid. Ik begreep niet heel goed wat het betekende, maar ik vond het fijn om te horen dat mijn moeder haar best ging doen om ervoor te zorgen dat ik hier met plezier kon blijven wonen. Ik wist toen al dat ik graag in Mariënvelde wilde blijven wonen en dat is in de loop van de jaren niet veranderd.”

“Een paar maanden terug zijn mijn vriend Tim en ik gaan samenwonen in Mariënvelde. We huren een appartement op de eerste verdieping in een groot woonhuis. De oma van Tim woont op de benedenverdieping. Als we genoeg geld hebben gespaard willen we het gaan kopen. Tims oma vindt het heel fijn dat we zo dichtbij haar zijn. Ze kookt graag en veel. Dat is handig voor de dagen waarop Tim en ik laat thuis zijn van ons werk. Andersom kunnen we Tims oma ook regelmatig helpen. We werken in de tuin, gaan mee naar het ziekenhuis in Winterswijk en helpen haar met online diensten.”

"Mijn schoonzus en haar man wonen een paar straten verderop. Hun dochtertje wordt bijna vier en gaat dan voor het eerst naar de basisschool. Van de juf die ze krijgt, heb ik vroeger ook les gehad. Er wordt steeds meer samengewerkt tussen de verschillende basisscholen. Mijn schoonzus vertelde dat de kinderen ook wel eens les krijgen in Harreveld en Zieuwent. En dat kinderen uit Harreveld en Zieuwent ook wel eens hier komen. Hoe het precies zit weet ik niet, maar ik weet nog wel dat ik het vroeger ook leuk vond om eens bij een andere school te komen. Zeker het schoolplein van Lieveelde vond ik geweldig."

"In het weekend rijd ik graag paard. Een aantal jaar geleden wilde ik graag weer sporten, maar ik wist niet goed wat. Ik heb toen een proefabonnement voor de kleine kernen genomen. Zo kon ik verschillende sporten proberen. Paardrijden vond ik direct zo leuk, dat ik wekelijks ben blijven rijden."

"Ik vind het belangrijk dat we als kleine kernen goed blijven samenwerken en delen, daarom zit ik sinds kort ook in de werkgroep voor leefbare kleine kernen in 2050. Ik vind het bewonderingswaardig wat er allemaal van de visie terecht is gekomen en blijf me inzetten voor prettig leven in de kleine kernen."

Hoofdstuk 7.

NU OP WEG NAAR 2030

De kleine kernen hebben een gezamenlijke visie. Hoe ziet het proces eruit om daar te komen, waar de kleine kernen in 2030 graag willen zijn?

De kleine kernen hebben een gezamenlijke visie. Deze visie staat niet op zichzelf, de kleine kernen vinden het noodzakelijk dat deze ingepast wordt in de gemeentelijke omgevingsvisie. In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe het proces eruit ziet om daar te komen, waar de kleine kernen in 2030 graag willen zijn.

Om deze leefbaarheidsvisie uit te kunnen voeren is er een programmamanager kleine kernen nodig. Groenlo en Lichtenvoorde hebben beide al een programmamanager en de kleine kernen willen één programmamanager voor de zes kleine kernen. Deze programmamanager is ambassadeur van de kleine kernen binnen de gemeente en werkt samen met de dbo's en de inwoners aan leefbaarheid. Elk kwartaal hebben de dbo's overleg met de programmamanager en de programmamanager sluit aan bij de jaarvergaderingen van de dbo's. Bij het benoemen van de programmamanager spelen de dbo's graag een actieve rol; ze willen deel uitmaken van de sollicitatiecommissie.

De kleine kernen hebben besloten om zich eerst te richten op de thema's wonen, onderwijs en breedbandinternet. Om er voor te zorgen dat er voor iedereen passende woonruimte is, er in alle kernen geschikt onderwijs blijft en er zowel in de kernen als in het buitengebied breedbandinternet is, zoeken de kleine kernen verbinding met de lokale politiek. Allereerst presenteren de kleine kernen in september 2017 de leefbaarheidsvisie aan het College van B&W

en de gemeenteraad van Oost Gelre. Daarnaast organiseren ze in november 2017 een politiek café voor politieke partijen. De kleine kernen verwachten dat de visie wordt opgenomen in de verschillende partijprogramma's. In het politieke café voeren de kleine kernen graag discussie over de inhoud van de partijprogramma's.

Expliciet willen de kleine kernen de discussie voeren over:

- een programmamanager voor de kleine kernen;
- voldoende wooncontingenten, passende woonruimten en locaties;
- geschikt onderwijs in elke kern;
- breedbandinternet in alle kernen en het buitengebied.

De eerste stappen richting 2030 zijn bekend. Ook de andere aspecten uit deze visie willen de kleine kernen in de komende periode verzilveren. De kleine kernen zijn en blijven verenigd en stemmen onderling af wat de volgende stappen zijn.

